

Du KGB slaptosios veiklos aspektai

KGB LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMO IŠVAKARĖSE – RADIKALIŲ METODŲ PAIEŠKA

Šiame straipsnyje atskleisime du išoriškai mažai tarpusavyje susijusius KGB veiklos aspektus – technologinį šnipinėjimą ir kovą su Lietuvos nepriklausomybės šalininkais. Visa tai vykdė tas pats slaptosios veiklos organizatorius – KGB. Jo metodų ir veiklos krypčių įvairovė, slaptosios veiklos krypčių susiliejimas, metodų susipynimas ir tapatumas verčia tirti ir geriau pažinti visą KGB veiklos arsenalą.

Technologinis šnipinėjimas. Naujausių technologijų paieška – viena svarbiausių KGB veiklos sričių dar nuo ketvirtojo dešimtmečio, kai buvo kuriama karinė pramonė ir didžiausios pasaulyje karinės pajėgos. Tai turėjo sudaryti sąlygas Sovietų Sąjungai išsiplėsti iki Rusijos imperijos ribų ir garantuoti „pasaulinės revoliucijos“ plitimą. Naujausios technologijos, naujų XX amžiaus ginklų atsiradimas iš esmės pakeitė jėgų santykį pasaulyje ir dar labiau paskatino technologinį šnipinėjimą. KGB šioje srityje pasiekė ne mažiau negu organizuodamas terorą.

Lietuvoje veikęs KGB skyrius savo potencialą turėjo panaudoti ne tik politinių priešininkų ar iš tremties ir sovietinių lagerių grįžusių lietuvių persekiojimui, bet ir technologiniam šnipinėjimui. Dokumentų, kuriais remiantis būtų galima atkurti išsamų KGB technologinio šnipinėjimo vaizdą, nė-

ra daug, bet ir fragmentai pakankamai iškalbingi. Nelikdavo nepastebėta nė viena mokslo naujovė ar mokslo sritis. Teritorinės KGB struktūros nurodymus gaudavo iš Maskvos. Bendroje užduotyje būdavo surašomos problemos, kurioms atskleisti per agentus reikėdavo gauti reikalingą techninę dokumentaciją ir ataskaitas. Pavyzdžiui, 1987 m. gegužės 11 d. į Vilnių buvo atsiųstas vadinamasis orientacinis uždavinys, kuriame nurodyta, kaip išspręsti problemą Nr. 202 ir gauti informacijos apie branduolinių reaktorių perspektyvinius tipus – greitųjų neutronų bei aukštų temperatūrų dujomis aušinamus reaktorius. KGB technologinio šnipinėjimo organizatorius domino greitųjų neutronų modulinį reaktorių (130–300 MW galingumo) pagrindinės technologinės schemos, pagrindinių mazgų konstravimo ypatumai, konstrukcinės medžiagos (jų sudėtis, savybės), atskirų detalių ir konstrukcijų tvirtumas. Černobilio avarija paskatino susidomėti greitųjų neutronų reaktoriaus saugumo kriterijais, avarinių situacijų modeliavimu bei jų kontrolės metodais. Saugumo tarnybas domino ir galimybė aukštų temperatūrų dujomis aušinamus reaktorius panaudoti nedideliuose antžeminiuose, jūriniuose ir kosminiuose objektuose, kitais žodžiais tariant, rūpėjo jų panaudojimas atominiuose povandeniniuose laivuose ir šnipinėjimo palydovuose. Siekiant visais įmanomais būdais gauti pageidaujamos informacijos, agentūra savo sugebėjimus turėjo pademonstruoti mėgindama įsiskverbti į Jungtinę Valstiją, Prancūziją, Itali-

joje, Anglijoje, Japonijoje ir Vakarų Vokietijoje įsikūrusias firmas bei organizacijas: *Argonne National Lab.*, *Hanford Engineering Development Lab.*, *Idaho National Engineering Lab.*, *Westinghouse Electric Co.*, *General Electric Co.*, *General Atomic Co.*, *Gas-cooled Reactor Associates*, *Department of Energy* (visos – JAV), *Framatome*, *Centre d'Etudes Nucleaires de Cadarach*, *Centre d'Etudes Nucleaires de Sacley*, *Creso-duar Electricite de France*, *Novatome*, *Comissariat a l'Energy Atomique* (visos – Prancūzijoje), *Kernforschungszentrum Karlsruhe*, *Kernforschungsanlage Julich GmbH*, *Hochtemperaturreactorbau GmbH* (visos – Vakarų Vokietijoje), *Nucleare Italiana Reaktor Avansati* (Italijoje), *Iorkshire Imperial Metals Ltd.* (Anglijoje), *Mitsubishi Metals Research Institute* (Japonijoje). Tai dar ne visos laboratorijos, firmos, organizacijos; iš viso nurodyti 29 šnipinėjimo objektai. Kadangi ne visi KGB darbuotojai ir jų agentai galėjo būti susipažinę su atominėmis technologijomis, jiems pasiūlyta gaunamuose dokumentuose (jų galėjo būti šimtai) ieškoti vadinamųjų „raktažodžių“, t.y. žodžių, kurie turėtų tiesioginį ryšį su sprendžiama problema. Šiuo atveju tokie žodžiai buvo: *fast breeder reactor* (greitųjų neutronų reaktorius), *high-temperature gas-cooled reactor* (aukštų temperatūrų dujomis aušinamas reaktorius), *core* (aktyvi zona), *reactor vessel* (reaktoriaus korpusas), *radioactive waste* (radioaktyvios atliekos), *design accident* (hipotetinė avarija) ir kt.¹ Už šios užduoties įvykdymą atsakingi teritoriniai KGB skyriai turėjo garantuoti, kad per savo gausią agentūrą pasieks norimą tikslą. Iš vieno agento gavęs brėžinių, iš kito – minėtose firmose dirbančių mokslininkų sąrašą, iš trečio – teorinės medžiagos ir sužinojęs neskelbtų sekamo mokslininko minčių, centrinis KGB

aparatas, net ir neturėdamas pakankamai mokslinio-technologinio potencialo pačioje Sovietų Sąjungoje, galėjo tą informaciją apdoroti ir pasitelkęs karinių ar atominių technologijų specialistus žengti žingsnį į priekį.

„Šaltojo karo“ laikotarpiu Vakarų valstybės Sovietų Sąjungai buvo nustačiusios didelius prekybos ir mokslinių mainų apribojimus, todėl tiesiogiai įsiskverbti į Jungtinių Valstijų, Prancūzijos ar Vokietijos korporacijas ir laboratorijas buvo labai sunku, dažnai ir visiškai neįmanoma, ypač jeigu jos netiesiogiai buvo susijusios su masinio naikavimo ginklų gamyba. Vis dėlto 1985 m. rugsėjo mėn. JAV gynybos ministerija pripažino, kad Sovietų Sąjunga kasmet gauna apie 10 tūkst. technikos pavyzdžių ir apie 100 tūkst. įvairių dokumentų². Ir tai nepaisant tos aplinkybės, jog Centrinė žvalgybos valdyba (CIA) sukūrė specialų centrą, kuris turėjo išsiaiškinti, kokia technologija domisi Sovietų Sąjunga ir kokios firmos ar organizacijos padeda ją įsigyti. Aktyvios JAV pastangos apriboti KGB mokslinio-techninio šnipinėjimo mastus apsunkino X rezidentūrų darbą, bet jo nesustabdė. Kai didžiosiose Vakarų valstybėse negelbėjo šantažas, grobimai ir papirkinėjimas, mėginta daugiau pasinaudoti galimybėmis neutraliose Europos valstybėse. Tam tiko ir „trečiojo pasaulio“ šalys, kurios jau buvo pasiekusios didelių ekonomikos laimėjimų. Šių valstybių kompanijos, bendraudamos su Vakarų transnacionalinėmis korporacijomis, galėjo gauti ir technologinę informaciją. Todėl KGB jas laikė ne tik lengvesniu grobiu, bet ir tarpine grandimi, per kurią būtų galima lengviau įsiskverbti į JAV, Japonijos ir kitų didžiųjų valstybių kompanijas. Tam numatyta pasinaudoti vietiniais specialistais, kurie, anot KGB darbuotojų, „informacijos gavimą legendutų

savo šalies vėliava³. Tai buvo ypač svarbu 1987 m., kai gorbaciovinė „perestrojka“ (pertvarka) tik pradėta reklamuoti ir susidomėjimas koku nors biologinio ar branduolinio ginklo gamybos komponentu būtų sutrukdęs Sovietų Sąjungai pralaužti „technologinę izoliaciją“ tarptautinėje arenoje. Tuomet norint nuslėpti domėjimąsi cheminio ginklo komponentais imta domėtis pesticidais ir jų gamintojais Brazilijoje (*Sintetul, Defesa*), Indijoje (*Hindustan Insecticides Ltd.* ir kt.), Argentinoje (*Compania Quimica S. A.* ir kt.) ir Meksikoje (*SDS Biotech. Corp.*).

Vos tik kokia mokslinė-techninė sritis pradėdavo plėtotis, ja labai greitai susidomėdavo sovietinis saugumas. Kai KGB 1-osios vyriausiosios valdybos 7-ojo skyriaus viršininkas plk. J. Zevakinas 1987 m. vasarą susidomėjo besiformuojančia neorganinių medžiagų biotechnologija, Lietuvoje veikusio KGB 1-ojo skyriaus viršininkas plk. V. Karinauskas įsakė savo pavaldiniui E. Vaidai esant operatyvinėms galimybėms (t.y. turint pakankamai reikalingos srities agentų) surinkti duomenis ir parengti analitines pažymas apie biotechnologijos perspektyvas. KGB domino ne vien genų inžinerijos laimėjimai, mokslinių centrų ir laboratorijų išlaidos šiems darbams, bet ir strateginių bei brangiųjų metalų sintezė⁴. Tačiau tik pritaikęs prie naujų aplinkybių KGB galėjo sudaryti iš tikrųjų didelius kompleksinius planus savo šnipinėjimo programoms įgyvendinti. Pavyzdžiu galėtų būti planas „Nauka-2“ („Mokslas-2“), kurį įgyvendino KGB 5-oji ir 6-oji valdybos bei teritoriniai KGB skyriai, kontroliavę tarptautinės reikšmės mokslinius centrus Maskvoje, Novosibirske, Irkutske ir kt. KGB 5-oji valdyba daugiausia kaupė informaciją (iš M. Planko instituto Vokietijoje,

Londono universiteto Azijos ir Afrikos instituto ir kt.), o 6-oji valdyba jau buvo pradėjusi keletą bylų: „Globus“ („Gaublys“) (Humbolto fondas Vokietijoje), „Alfavit“ („Abėcėlė“) (Kembridžo tarptautinis biografijų centras), „Orionas“ (Prancūzijos nacionalinis kosminių tyrimų centras) ir kt. Aktyviai rinko informaciją Leningrado KGB valdyba – bylos „Huny“ (Vokietijos branduolinis centras), „Citadelė“ (Mančesterio politechnikos koledžas), „Klubok“ („Kamuolys“) (Karltono universitetas Kanadoje), Maskvos KGB valdyba – byla „Albionas“ (Londono karališkasis koledžas), Krasnojarsko KGB valdyba – byla „Labirintas“ (Vokietijos geologijos ir paleontologijos institutas), Moldavijos KGB – byla „Danaikai“ (Romos universiteto kvantinės elektronikos ir plazmos laboratorija)⁵ ir t.t. Tokia interesų geografija leidžia suprasti, kodėl KGB domėjosi ir AIDS plitimo statistika bei vakcinų sukūrimo galimybėmis, nors ir Sovietų Sąjungoje, ir Lietuvoje žinios apie šią ligą buvo gana skurdžios. Ieškota būdų, kaip iš 30 JAV, Anglijos, Prancūzijos, Vokietijos ir kitų šalių garsiausių firmų („Syntex“, „Genentech“, „Burroughs Wellcome“, „Pfizer“ ir kt.) gauti kuriamų preparatų pavyzdžius, duomenis apie jų klinikinius bandymus. Jei problema nebūtų tokia sunkiai įveikiama, visam pasauliui vėl būtų skelbiama apie „nepaprastus sovietinio mokslo laimėjimus“.

Vykdydamas užduotis KGB pirmiausia remdavosi turima agentūra. Norint tinkamai organizuoti darbą, reikėjo gerai žinoti agentūros potencialą. Iki 1987 m. agentūra vertinta pagal informacijos gavimo laipsnį. Vėliau įvesta vertinimo sistema turėjo nustatyti „apibendrintą operatyvinį rodiklį“, kuris skaičiais akivaizdžiai pademonstruotų užverbuotų užsieniečių žvalgybinį potencialą.

Pagal patobulintą sistemą turėjo būti įvertintas operatyvinių santykių lygis (t.y. užverbuotas ar tik verbuojamas asmuo), agentų patikimumas, jų galimybės, profesija, agentūrinių ryšių organizavimas ir darbas prieš „pagrindinį priešininką“ (t.y. JAV ir NATO). Visa tai įvertinta balų sistema. Užverbuotas agentas būdavo vertinamas 1 balu, neformalizuotas, tik tarpusavio pasitikėjimu pagrįstas ryšys – 0,7, verbavimo procesas – 0,5 balo. Geriausiai buvo vertinami agentai verbuotojai ir įtakos agentai (2 balai), turintys JAV pilietybę (dar 2 balai), dirbantys mokslinio-techninio šnipinėjimo skverbimuisi svarbiuose objektuose (3 balai). Ypač gerai įvertinti tie agentai, su kuriais ryšys palaikomas tik už Sovietų Sąjungos ribų ir be asmeninių kontaktų arba panaudojant agentą ryšininką (7 balai), šnipinėjantys dėl „idėjinių-politinių įsitikinimų“ (3 balai), o ne dėl piniginio atlyginimo ar moralinių-psichologinių priežasčių (t.y. dėl šantažo galimybės). Šantažo baimė įvertinta 2 balais. Geriausia, jei agentas būdavo žymus fundamentaliųjų ar taikomųjų mokslų specialistas, mokslinio centro ar laboratorijos vedėjas (5 balai), galėjęs gauti slaptus dokumentus ar karinės reikšmės pavyzdžius (dar 5 balai). Pagal T valdybos mjr. S. Politovo sudarytą formulę maksimalus „apibendrintas operatyvinis rodiklis“ galėjo būti 8750⁶. Tačiau tokios „aukštumos“ retam agentui buvo pasiekiamos. Maksimalų įvertinimą galėjo gauti tik užverbuotas JAV pilietis, mokslinio centro vadovas, iš „idėjinių“ paskatų tapęs įtakos agentu, susisiekiantis su KGB netiesiogiai ir tiekiantis slaptus dokumentus. Žinant KGB darbuotojų pomėgius, jokios „idealaus agento“ formulės negalėjo sutrukdyti gerinti savo „rodiklius“. Lietuvoje veikęs KGB teritorinis skyrius pirmiausia mėgino veikti tarp

lietuvių išeivių, kurie palaikė glaudžius ryšius su Lietuvoje gyvenančiais giminaičiais, ypač jei pastarieji buvo uždarų (priklausiusių kariniam-pramoniniam kompleksui) institutų darbuotojai, universitetų mokslininkai ar dėl savo profesijos disponavo plačiais ryšiais. Šiuo metu nėra informacijos apie tai, kad veikla tarp lietuvių išeivių būtų davusi apčiuopiamų rezultatų technologinio šnipinėjimo srityje.

Agentai iš Kinijos buvo vertinami kur kas prasčiau negu amerikiečiai, bet naujoji „supervalstybė“ (bent jau gyventojų skaičiumi) taip pat sulaukė deramo dėmesio. KGB analitikų nuomone, 2000 m. Kinija moksliniu-techniniu atžvilgiu bus pasirengusi kurti tobuliausią ginkluotę. Kol Sovietų Sąjungos santykiai su šia valstybe buvo įtempti, tol agentūrai skverbtis į Kiniją buvo labai sunku. Pradėjus santykius normalizuoti ir pačioje Kinijoje sušvelnėjus „kontržvalgybiniam režimui“, KGB nutarė tuoj pat pasinaudoti abipusių ekonominių ir mokslinių-techninių ryšių plėtimu. Verbuoiant Sovietų Sąjungoje besimokiusius kinus ir siunčiant agentus iš „trečiųjų šalių“ sumanyta sukurti patikimą agentūros tinklą, kuris teiktų tikslią informaciją apie Kinijos karinį-pramoninį ir raketinį branduolinį potencialą. Gerėjant santykiams, Kinijos šnipinėjimas turėjo aktyvėti⁷. KGB manymu, verbuojant kiną būtina atsižvelgti į kai kuriuos nacionalinius bruožus, tokius kaip „gudrumas, nenuoširdumas, grobuoniškumas ir siekimas lengvai pasipelnyti“⁸. Verbuojant kinų studentus, aspirantus ir stažuotojus nuspręsta per daug nepasikliauti „neabejotinu idėjiškumu“ ir verbavimą sutvirtinti informacija, kuri Kinijos nacionaliniams interesams padarytų realios žalos. Prielaidas bendradarbiavimui sudaryti ne tik kalbomis apie šalių santykių

normalizavimą, bet ir pasinaudoti kinų inteligentijos merkantilizmu, siekimu praturtėti. Agentūrinius santykius nustatyti tik su gerai patikrintais šnipais, kurie yra visiškai slaptos informacijos tiekėjai arba ateityje galėtų teikti tokią informaciją. Šiaip jau numatyta užmegzti daugiau pasitikėjimu pagrįstus santykius: KGB užverbuoti sovietiniai piliečiai ar „Aerofloto“, TASS'o, pasiuntinybės priedangoje įsikūrusių rezidentūrų (Pekine ir Šanchajuje) darbuotojai Kinijoje palaikytų pusiau oficialius santykius. Iki tol sovietinėms rezidentūroms sekėsi nekaip. Beveik visiškai neturėta kiniškos kilmės slaptų dokumentų, daugiausia tenkintasi visiems prieinama medžiaga apie ekonomiką, prekybą (iki 87 proc. visos informacijos). Nuo 1987 m. visai KGB agentūrai įsakyta gauti Kinijos karinius-strateginius planus, perspektyvių strateginės ir įprastinės ginkluotės rūšių kūrimo duomenis, išsiaiškinti, kokią šiuolaikinę technologiją Kinija gauna iš kitų šalių, ir pagaliau išspręsti mokslinei-techninei žvalgybai iškeltą problemą Nr. 152 – surinkti duomenis apie branduolinę ginkluotę, raketinę-techninę ir aviacinę techniką, šnipinėjimo palydovines sistemas⁹. Kaip tai pavyko padaryti – nežinia; aktyvėjantis Rusijos bendradarbiavimas su Kinija leidžia daryti prielaidą, jog su informacijos trūkumo problema buvo susidorota.

1988 m. pavasarį KGB ypač susidomėjo bendrų su užsienio partneriais įmonių steigimu. Pradžią padarė konsignacinė prekyba, kai Sovietų Sąjungoje negaminamos prekės jos uostuose buvo parduodamos už laisvai konvertuojamą valiutą. Be abejo, tai sukėlė tam tikrą pagyvėjimą ir mokslinio-techninio šnipinėjimo srityje. Atsivėrė didžiulės galimybės. Suinteresuotumas prekybos sutarčių sudarymu leido lengviau įgyti perspektyvios

agentūros užsienio firmose. Per nuolatinės išvykos deryboms į Sovietų Sąjungą buvo galima nekliudomai susitikinėti su agentais, suderinti bendradarbiavimo sąlygas, duoti jiems naujas užduotis ir sumokėti už jų vykdymą. KGB veikiančiojo rezervo karininkai, įdarbinti jūrų laivininkystėje, prireikus galėjo prisidengę sudarytais kontraktais vykti į trumpalaikes užsienio keliones ir taip pat susitikinėti su agentais. Sutartys pirmiausia buvo sudaromos su tomis kompanijomis, kurios galėjo gauti Sovietų Sąjungai uždraustos technologijos pavyzdžių. Be to, ją buvo galima gauti gana greitai ir užmaskuoti kaip įprastinę konsignacinę prekę¹⁰. Taip būtų paslėptas ir sovietinio karinio-pramoninio komplekso susidomėjimas būtent tokios prekės gavimu. Pradėjus steigti pirmąsias bendras įmones, KGB nepraleido progos išplėsti savo žvalgybines galimybes. PGU viršininko pavaduotojas gen. lttn. V. Kirpičenko įsakė teritorinių saugumo komitetų pirmiesiems skyriams į savo „globą“ perimti bendrų su užsienio partneriais firmų steigimo klausimą¹¹. Atsižvelgiant į kiekvienos steigiamos firmos specifiką, įsakyta nedelsiant infiltruoti patyrusius agentus. Išaiškėjus, kad firma nepaprastai perspektyvi (šnipinėjimui), nurodyta iš anksto numatyti būdus, kaip būtų galima įdarbinti KGB darbuotoją pridengus kokia nors legenda. Kagėbisto įsidarbinimas ir jo „profesinis“ pasirengimas turėjo būti labai gerai užmaskuotas. Kartu su bendrųjų įmonių steigimu numatyta aktyviai dalyvauti formuojant mokslinės-techninės analizės, marketingo ar konjunktūros tyrimo ekspertų grupes, įtraukiant į jas užverbuotus mokslininkus¹². Prasidėjus tarptautinių ekonominių ryšių decentralizacijai, KGB ieškojo ir tokio veikimo modelio, kuris padėtų ne tik organizuoti technologinį šnipinėjimą, bet ir

efektyviai apginti savo paslaptis. Itin perspektyvi pasirodė Vakaruose paplitusi stambių firmų darbo organizavimo forma, kai paslaptys ginamos ne tik valstybiniu lygiu, bet ir pačioje firmoje organizuojant kontržvalgybinę veiklą. Saugos tarnybos turėjo tapti viena iš svarbesnių KGB atramų. 1988 m. svarbiausia KGB užduotimi (ne tik Lietuvoje) tapo ir kova su stiprėjančiu judėjimu dėl nepriklausomybės, ir spartėjantis užsienio kalbomis kalbančių verslo specialistų rengimas.

Sovietų Sąjungos teritorijoje veikiantys bankai bene pirmą kartą tapo tikrais KGB ir jo agentūros tarpininkais. Pirmoji vieta neabejotinai tenka „Vnešekonombankui“. Visi lietuviai, kaip ir kiti Sovietų Sąjungos valdomi žmonės, savo valiutinius indėlius turėjo laikyti šiame banke. Jame turėjo būti ir valiutinės įmonių sąskaitos, taip pat bendrųjų įmonių bendrasavininkų užsieniečių doleriai, markės ar frankai. Į agentų sąskaitas buvo pervedama ir iš PGU finansų skyriaus gaunama valiuta slaptiems sandėriams apmokėti. Gavę valiutą agentai galėjo ją laisvai išsivežti į užsienį: tereikėdavo įspėti KGB 2-osios vyriausiosios valdybos viršininką (1988 m. juo buvo gen. plk. I. Markelovas)¹³ – ir siena pasidarydavo atvira.

1988 m. spalio 24–26 d. Sovietų Sąjungos KGB elitas susirinko Maskvoje aptarti naujų ekonominio ir mokslinio-techninio bendradarbiavimo su užsienio valstybėmis formų bei jų panaudojimo KGB interesams. Dalyvavo KGB žvalgybos punktų vadovai, aštuonių teritorinių KGB struktūrų darbuotojai, atsakingi už mokslinį-techninį šnipinėjimą, 4-osios ir 6-osios KGB valdybų atstovai, PGU K ir RT valdybų bei A tarnybos atstovai, iš viso 83 aukščiausieji KGB karininkai. Pasitarime konstatuota, jog įmonių su

užsienio kapitalu sukūrimas, respublikų teisių išplėtimas ir numatomos steigti „laisvos ekonominės zonos“ (2–3 zonos vien Sovietų Sąjungos vakariniuose rajonuose) ne tik atvėrė naujas šnipinėjimo galimybes ir leido į tai įsitraukti teritorinėms KGB struktūroms (taip pat Lietuvoje veikusiam KGB skyriui), bet ir pakeitė šnipinėjimo rezultatų realizavimo sistemą. Karinio-pramoninio komplekso įmonėms perėjus į ūkiskaitos vėžes, KGB galėjo reikalauti apmokėti už technologinio šnipinėjimo būdu gaunamą informaciją ar gaminių pavyzdžius. Antra vertus, KGB teritorinėms struktūroms atsivėrė galimybė sukurti savarankiškus valiutinių ir kitų lėšų fondus, kurių dalis tektų vertingos informacijos gavusiems KGB darbuotojams ir informaciniame analitiniame darbe aktyviai dalyvavusiems agentams. Kita dalis tektų KGB kontroliuojamų įmonių ir organizacijų sukūrimui. Kartu numatyta PGU veikiančiojo rezervo karininkų darbą organizuoti taip, kad iš „priedangos įstaigų“ jie galėtų lengvai išvažiuoti į užsienį, naudotųsi „gilia“ priedanga, nedelsdami užimtų pozicijas kooperaciniame judėjime, mokslinėse-techninėse, gamybinėse ir kitose asociacijose. Pastarąsias numatyta panaudoti kaip „netradicinę priedangą“ KGB darbuotojams ilgam išvykstant į užsienį¹⁴. Teritoriniams KGB organams (taip pat Lietuvos), kurie anksčiau negalėjo pakankamai savarankiškai organizuoti platesnio masto šnipinėjimo operacijų užsienyje, KGB PGU parengė „Žvalgybinio domėjimosi objekto analitinio aprašymo schemą“. Plačiaja prasme svarbiausi domėjimosi objektai buvo (ir tebėra): 1) JAV, kitų NATO šalių, Japonijos ir Kinijos gynybos ministerijos ir kariniai mokslinio tyrimo centrai; 2) NATO centrinės struktūros – karinis komitetas, nacionalinių ginkluotės direktorių

konferencija (CNAD), NATO tarptautinio sekretoriato karinio aprūpinimo valdyba (*Division of Defence Support*); 3) aviakosminių tyrimų konsultacinė grupė (AGARD), NATO aviacijos jungtinių pajėgų štabo techninis centras (STC), Jungtinių ginkluotųjų pajėgų vyriausiosios vadovybės gynybos nuo povandeninių laivų mokslinis tyrimo centras (SACLANTCEN) ir karinės standartizacijos agentūra; 4) organizacijos, firmos ir aukštosios mokyklos, tyrinėjančios temas, esančias mokslinės-techninės žvalgybos dėmesio objektais („prioritetinėmis problemomis“); 5) mokslinės įstaigos, rengiančios kadrus minėtiems objektams. Kas gi domino KGB kiekviename iš šių objektų? Pirmiausia bendrosios žinios: pavadinimai, firminis ženklas, adresas, vadovybė, objekto kategorija (įstatymų leidybos, administracinis organas, pramoninis, mokslinis, finansinis ar koks kitas objektas), veiklos tikslas (statutas), trumpa istorija ir perspektyva, padėtis objekto išsidėstymo vietoje (žinios apie apsaugą, darbo režimą, lankymo taisyklės). Taip pat buvo kaupiamos žinios apie objekto organizacinę struktūrą, kadro parinkimą, darbuotojų materialinį aprūpinimą, darbo užmokesčio mokėjimo būdą (grynais, čekiu, elektroniniu paštu ir pan.), kvalifikacijos kėlimo sistemą, oficialius ir neoficialius ryšius (dalykinius, mokslinius, informacinius ir kt.), darbuotojų dalyvavimą kitų organizacijų veikloje ir t.t. Išvadosse turėjo būti nurodytos įsiskverbimo galimybės ir atitinkamos rekomendacijos bei įsiskverbimo agento veiklos orientavimo ypatybės¹⁵. Visa tai turėjo padėti išspręsti KGB technologinio šnipinėjimo specialistų parengtas užduotis. Pirmiausia domino tai, kas JAV buvo vadinama „žvaigždžių karų“ programa. Užduotys Nr. 104, 108, 115, 132, 134, 145, 149 buvo susijusios su kosminiais

radiotechninės, optinės-elektroninės ir fotožvalgybos palydovais¹⁶, lazerinio ginklo sukūrimo problemomis¹⁷. Kosminės erdvės poveikis lazerinių sistemų darbui, lazerio spindulio nukreipimo metodai, galingesnių negu 1 MW lazerinių kompleksų sukūrimo principai ir jų schemos, žvalgybinių palydovų optinės sistemos, penktosios kartos fotožvalgybos palydovai „REYHO-11“ ir daug kitų problemų bei objektų neturėjo likti tik JAV, Prancūzijos, Japonijos ar Anglijos paslaptimis. Kaip buvo pasinaudota KGB Lietuvos skyriaus galimybėmis – tai padėtų atskleisti atskiras tyrimas.

VLIK'as sovietinio saugumo akimis. Visai KGB sukurtai sistemai buvo būdinga savo politinius priešininkus suprasti gana primityviai, pagal komunistinės ideologijos schemas. Antra vertus, kiekvienas sovietinei valdžiai priešiško jėgų organizacinis krustelėjimas, kiekvienas kovotojų dėl Lietuvos išlaisvinimo susitelkimas, kiekvienas jų veiksmas būdavo tuoju pat įvertinamas. KGB metodų įvairovę ir kaitą pakankamai gerai atspindi slaptoji veikla prieš Vyriausiąją Lietuvos išlaisvinimo komitetą (toliau – VLIK'as). Būtina suvokti, jog VLIK'o veikla visuomet buvo sekama ir buvo išnaudojama kiekviena galimybė sukompromituoti aktyvius organizacijos dalyvius – ir kaip asmenis, ir kaip Lietuvos laisvinimo proceso dalyvius.

Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas buvo sekamas kelias dešimtis metų. Visa sekimo medžiaga sukaupia dvidešimt viename bylos tome. Pagrindinis VLIK'o tikslas buvo suvoktas labai aiškiai – „Lietuvos suverenios valstybės atstatymas“¹⁸. Nors karo metais VLIK'as ir jį sudarančių organizacijų nariai aktyviai dalyvavo antinacinėje kovoje, bet tai buvo už KGB schemos sampra-

tos ribų, nes KGB savo sampratą grindė viena teze: „Dauguma VLIK'o funkcionierių aktyviai bendradarbiavo su vokiečiais ir rėmė juos kuriant ginkluotus nacionalistinius junginius kovai su puolančia sovietine kariuomene“¹⁹. VLIK'o veikėjus apibūdinamas kaip vokiečių bendrininkus kolaborantus, vėliau – kaip amerikiečių žvalgybos agentus, KGB manė, kad to pakanka VLIK'ui sukompromituoti.

1964 m. VLIK'as suvienijo penkiolikos politinių organizacijų atstovus. Jas KGB vertino kaip „neturinčias lietuvių emigracijoje jokios realios jėgos“, bet jų veikla kaip ir anksčiau labai domėjosi. Pirmiausia dėmesio objektais tapdavo aktyviai veikiančios institucijos bei jų vadovai: VLIK'o valdyba (nuo 1979 m. buvusi Vašingtone), Tautos fondas (Niujorke) ir kt. KGB dėmesį ypač paskatino suaktyvėjęs okupuotos Lietuvos klausimo kėlimas R. Reagano administracijos valdymo metu. Saugumiečius domino kontaktų su JAV kongresmenais užmezgimas, ryšiai su Europos saugumo konferencijos Madride dalyviais, okupuotų Baltijos valstybių klausimo kėlimas Europos parlamente. Pastarajame 1983 m. priėmus rezoliuciją, siūlančią Baltijos šalių klausimą svarstyti SNO dekolonizacijos komisijoje, VLIK'o pirmininkui dr. Kaziui Bobeliui 1982 m. Australijoje išgavus aukštų valstybės pareigūnų patvirtinimą, kad jie nepripažįsta Lietuvos okupacijos, tarptautinėje arenoje vėl nuskambėjo Lietuvos vardas. Savo ruožtu KGB darė viską, kad taip neatsitiktų.

VLIK'o sekimo ir kompromitavimo būdai. Visi aktyvūs VLIK'o nariai buvo sekami ne vienerius metus. 1979 m. kovo mėn. VLIK'o valdybos pirmininku išrinkus buvusį (1970–1978 m.) Amerikos lietuvių tarybos (toliau – ALT) pirmininką K. Bobelį, jam jau

buvo sudaryta sekimo byla „Povstanec“ („Sukilėlis“). Kitiems aktyviems VLIK'o veikėjams taip pat buvo sudarytos atskiros bylos: buvusiam valdybos pirmininkui Kęstučiui Valiūnui – byla „Plunksna“, vicepirmininkui Liūtui Griniui – byla „Prezidentas“, buvusiai valdybos sekretorei Vaivai Vėbraitei-Gust – byla „Nadežda“ („Viltis“), vicepirmininkui Jokūbui Stukui – byla „Vjun“ („Vikruolis“), lietuvių jaunimo sąjungos nariui Viktorui Nakui – byla „Koordinatorius“²⁰. Nors KGB guodėsi tuo, jog VLIK'ą sudarančių organizacijų narių skaičius objektyviai mažėja dėl jų amžiaus ir „krinta VLIK'o prestižas tarp eilinių emigrantų“²¹, tačiau tai nepalengvino jam užduoties. Dėl VLIK'o vadovų nuostatos nebendradarbiauti ir nepalaikyti jokių kontaktų su sovietinės Lietuvos atstovais ir didelio VLIK'o narių amžiaus vidurkio išsiskverbti į šią organizaciją KGB negalėjo. Vis dėlto KGB 1-ojo skyriaus 1-ojo poskyrio darbuotojai, sekę lietuviškas organizacijas, numatė du VLIK'o „apdorojimo“ (KGB dokumentuose tai vadinama „razrabotka“) būdus. Pirmasis – griauti VLIK'ą kaip „vadovaujančią nacionalistinę organizaciją“ ir kompromituoti jo vadovus bei aktyvesnius veikėjus. Antrasis būdas – skverbti į VLIK'ą ir jo centrinius organus (Tarybą, valdybą, Tautos fondą, informacinę tarnybą ir įvairias komisijas) siekiant laiku gauti duomenų apie jų antisovietinės veiklos pagrindines kryptis, išaiškinti „ardomasias ideologines akcijas“, taip pat „panaudoti jį kaip tarpinį objektą siekiant per aktyvius veikėjus ir dalyvius įsiskverbti į prieš specialiąsias tarnybas, JAV valstybines įstaigas ir kitus organus, kurie gali dominti sovietinę žvalgybą“²².

Įsiskverbti į VLIK'ą buvo beveik neįmanoma. Tai pripažino ir pats KGB. Todėl vyk-

dydamas savo užduotis saugumas daugiausia kaupė informaciją apie VLIK'ą per oficialius šaltinius, pirmiausia iš lietuviškos spaudos. Aiškinantis aktyvius VLIK'o dalyvius tikėtasi pasitelkti „Tėviškės“ draugijos kvietimais atvykstančius „pažangiuosius lietuvius“, užsienyje esančius agentus, Jungtinėse Valstijose apsilankiusius agentus ir patikimus asmenis, taip pat atrinktus apklausai kai kuriuos ten apsilankiusius sovietinius piliečius. Išanalizavus visą gautą informaciją, tikėtasi išaiškinti tiesioginį ar netiesioginį sąlytį su VLIK'u turinčius jaunos ir perspektyvius lietuvių išeivijos atstovus, kuriuos numatyta verbuoti. Pačioje Lietuvoje iš naujo peržiūrėtos KGB kartotekos – ieškota veikiančių ir archyvinių agentų bei užverbuoti tinkamų kandidatų, kurie būtų naujos VLIK'o valdybos giminaičiai ar kitais saitais susiję asmenys. Buvusiam VLIK'o valdybos nariui B. Bieliukui tikėtasi pakišti agentą Bronių; šis turėjo paskatinti B. Bieliuką apsilankyti Lietuvoje, taip pat nesukeldamas įtarimo išklausinėti apie padėtį VLIK'e. Per agentą Lazerį tikėtasi VLIK'o vicepirmininkui L. Griniui įpiršti bendravimą su KGB užverbuotais asmenimis, kurie nuolat važinėja į JAV. Tai buvo tik planai, kurie dažnai ir likdavo neįvykdyti. Bet jie rodo, kaip kryptingai ir nuosekliai buvo siekiama skverbtis į VLIK'ą, jei ne tiesiai į Lietuvos laisvinimo akcijose dalyvaujančias organizacijas, tai į jų aplinką. Jei ir tai nepavykdavo, tuomet VLIK'ui ir jo aktyviems veikėjams kompromituoti buvo panaudojama sovietinės Lietuvos spauda, „Tėviškės“ draugija, radijo programa užsieniui ir kitos informacinės galimybės. Pagaliau turimomis priemonėmis sustiprinus ir padidinus VLIK'o ir kitų lietuvių organizacijų prieštaraivimus bei nesutarimus, turėjo būti pasiektas galutinis KGB

tikslas – informaciniu purvu išsteplioti Lietuvos laisvinimo dalyvius ir suskaldyti įtakingą lietuvių organizaciją. Be vyr. lt. A. Grebliausko, šias kompromitavimo ir verbavimo akcijas turėjo vykdyti B. Šiaučiūnas, V. Kontrimas, R. Skačkauskas, A. Kalašnikovas.

KGB nesėkmės. VLIK'o atstovai išvis neigė ryšius su okupuotos Lietuvos gyventojais ir, anot KGB, „nepasitikėjo tautiečiais, kurie lankė giminaičius Lietuvoje arba juos priimdavo JAV“, dėl to VLIK'as daugiausia naudojo radijo stočių („Amerikos balsas“, „Laisvė“, Vatikano radijas) laidomis. Visa ši VLIK'o veikla, tiesos apie Lietuvą skleidimas buvo pakankamai efektyvus ginklas. Jam neutralizuoti KGB numatė savas priemones, bet jų įgyvendinti vis nepavykdavo, todėl kasmet kartodavo tuos pačius įsakymus. „Vedamas žvalgybinio įsiskverbimo į šią organizaciją darbas, – teigė KGB plk. V. Karinauskas 1980, 1982, 1984 ir vėlesniais metais, – ir imamasi aktyvių priemonių kompromituoti ir atskirus VLIK'o narius, ir visą grupę iš karto, nutraukti „Vyriausio komiteto“ numatytas priešiškas akcijas ir lokalizuoti jų neigiamas pasekmes“²³. Į Jungtines Valstijas siunčiami KGB agentai visada gaudavo užduotį sekti kartu važiuojančius lietuvius, kalbėti apie „gerą“ gyvenimą Lietuvoje ir pan. Trafaretinė užduotis atrodė taip (pateikiamas pavyzdys iš 1984 m. lapkričio mėn. užduoties agentui Žvejui): „<...> Bendraudamas su tautiečiais pasistenkite surinkti žinias apie JAV gyvenančius Tėvynės išdavikus, tarp jų ir apie V. Šakalį ir S. Kudirką <...>. Atkreipkite dėmesį į galimą neteisingą sovietinių piliečių elgesį, į tuos, kurie būdami užsienyje pasisakė antisovietškai <...>. Gali būti, kad jumis gali susidomėti specialiosios tarnybos arba emigrantų organizacijų atstovai. Tam, kad atskleistumėte tikruosius tikslus, anali-

zuokite savo ryšių (t.y. žmonių, su kuriais palaikomi ryšiai) elgesio ypatybes, jų užduodamų klausimų ir siūlomų paslaugų pobūdį. Pasiūlius užverbuoti arba pasilikti užsienyje, kategoriškai atsisakykite ir nedelsiant praneškite SSRS oficialiems atstovams JAV, tuo pat metu neatskleidžiant mūsų ryšių su jumis. Būdami JAV stenkitės išsklaidyti savo pašnekovų klaidingas pažiūras apie sovietinę Lietuvą <...>. Pokalbio metu jums gali duoti provokacinių klausimų apie bendradarbiavimą su KGB. Bet kokius galimus argumentus kategoriškai paneikite. Būkite įsitikinę, kad jūsų pašnekovai jokių įrodymų neturi“²⁴. Tokie buvo bendrieji nurodymai. Visa užduotis baigiama labai aiškiu nurodymu: „Būnant JAV, esant reikalui su jumis susisieks mūsų atstovas, kuris jums perduos linkėjimus nuo Andrėjaus iš Vilniaus. Tokiu atveju jūs turite visiškai juo pasitikėti ir vykdyti visus jo nurodymus“. Jei kiekvienam į JAV vykstančiam agentui buvo duodami nurodymai „esant reikalui vykdyti visus nurodymus“, tai reiškia, kad beveik visada KGB Jungtinėse Valstijose vienu metu turėjo dešimtis ar šimtus bet ką (pagal galimybes) įvykdyti pasirengusių agentų.

Nauji tikslai ir „perestrojka“. 1986 m. KGB informaciją apie VLIK'ą rinko iš keturių užsienyje gyvenančių agentų: Villi, Vilnelės, Šarūno ir Emilio. Tai buvo tik VLIK'o aplinkos žmonės, kurie galėjo periodiškai atnaujinti sovietinio saugumo žinias apie aktyvius Išlaisvinimo komiteto dalyvius. Ryškėjo nauji KGB veiklos tikslai:

1) užsienio ir Lietuvos spaudoje publikuoti kuo daugiau straipsnių apie nacistinius nusikaltėlius. Tai turėjo sudaryti įspūdį, kad prieš OSI (JAV specialiųjų tyrimų biuras) ir KGB bendradarbiavimą stojantis VLIK'as gina nacistinius nusikaltėlius;

2) skleisti kryptingą propagandą siekiant padidinti prieštaravimus tarp VLIK'o ir Pasaulio lietuvių bendruomenės bei Amerikos lietuvių bendruomenės;

3) „daryti teigiamą poveikį“ liberaliai nusiteikusiai išeivijai, kuri pasisako prieš VLIK'o politiką, neigiančią kontaktus su sovietine Lietuva²⁵.

Kadangi anksčiau minėtos VLIK'o sekimą sunkinančios priežastys nė kiek nepasikeitė, KGB 1-asis skyrius 1986 m. į JAV siunčia agentą Juozą, kuris turėjo paskatinti ką nors iš Lietuvos laisvinimo aktyvistų aplankyti gimtinę. Kitas agentas – Petras – turėjo įvykdyti tą patį užduotį V. Nako atžvilgiu. Lietuvoje tikėtasi jiems patiems to nežinant išgauti reikalingą informaciją. Rinkti informaciją pačiose Jungtinėse Valstijose 1986–1987 m. siunčiami agentai Rasa, Aleksandras, Gintaras, Baltušis, Jurgis ir J. Jankus²⁶. Turėjo būti panaudotos visos priemonės, ir 1986–1988 m. VLIK'as bei ALT turėjo būti galutinai sukompromituoti.

Papūtę nauji vėjai Lietuvoje sujaukė daugelį KGB ilgai puoselėtų planų. Po 1987 m. rugpjūčio 23 d. mitingo Vilniuje prie A. Mickevičiaus paminklo, kuriame pirmą kartą viešai pasmerkti Molotovo–Ribbentropo pakto padariniai, KGB susirūpino savo pozicijų išsaugojimu Lietuvoje. Užsienyje esantis agentas Šarūnas atkreipė dėmesį ir į VLIK'o veiklos pokyčius – ši organizacija išplėtė savo veiklą Europoje. 1987 m. spalio mėn. KGB akiratyje pirmą kartą atsidūrė Algis Klimaitis, kuris užmezgė ryšius su VLIK'u ir Strasbūre prie Europos parlamento atidarė informacinį biurą²⁷. KGB vertinimais, informacinio biuro išlaikymui A. Klimaitis iš VLIK'o gavo 40 tūkst. dolerių²⁸ (1988 m. rugsėjo mėn. iš VLIK'o įgaliotinio Strasbūre pareigų pasitraukė). Ryšių su latvių, estų,

ukrainiečių ir lenkų organizacijomis plėtimas ypač domino KGB. Informaciją uoliau pradėjo rinkti ir Maskvoje įsikūrusios KGB 1-osios vyriausiosios valdybos (aktyviai veikusios užsienio šalyse) 19-asis skyrius, kurio viršininku tuomet buvo lietuvių kilmės pulkininkas R. Marcinkus.

1988 m. birželio mėn. susikūrus Lietuvos persitvarkymo sąjūdžiui (toliau – Sąjūdis) KGB ypač sudomino VLIK'o pozicija šio judėjimo atžvilgiu. Pagaliau ir paties VLIK'o galimybės per dešimtmetį gerokai padidėjo: 1977 m. jo išlaidos sudarė 51 803 dolerius, o 1988 m. sąmata jau buvo 204 600 dol.²⁹ Įvykiai Lietuvoje pakeitė ir VLIK'o poziciją dėl bendradarbiavimo su okupuota Lietuva. KGB dar tikėjosi užkirsti kelią besikuriančių politinių grupių ir judėjimų finansinei paramai. Tai, kad VLIK'as daugiausia dėmesio skyrė Helsinkio procesui ir siekė Europos valstybių vyriausybes palenkti Lietuvos bylos naudai, Maskvoje jau kėlė daug didesnį nerimą negu anksčiau. Iki tol KGB stengėsi kaip nors įvilioti VLIK'o veikėjus į Lietuvą, o nuo 1989 m. tokios taktikos atsisakyta. Kadangi oficialiai vykdyta gorbaciovinė „perestrojka“ ir „viešumo“ politika, tai slapta buvo imtasi priemonių neleisti atvykti VLIK'o veikėjams. 1989 m. kovo mėn. Sovietų Sąjungos KGB užsienio žvalgybos viršininkui gen. mjr. L. Šebaršinui KGB skyrius Lietuvoje pasiūlė uždrausti K. Bobeliui įvažiuoti į Sovietų Sąjungą. Kagebistai K. Bobelį apibūdino kaip nacionalistą, kuris „ypač aktyvus <...> tarptautiniuose forumuose spaudžiant SSRS dėl Lietuvos okupacijos <...>. Be to, palaiko ryšius su Lietuvoje veikiančios nacionalistinės organizacijos „Lietuvos Laisvės Lyga“ vadovais ir nariais <...>“³⁰. 1989 m. birželio mėn. panašaus pobūdžio pranešimas gautas iš komu-

nistinės Lenkijos: „Draugai lenkai įrašė į įskaitą Kazį Bobelį <...>. Į įskaitą įrašytas kaip teroristas. Uždrausta įvažiuoti į LLR (Lenkijos Liaudies Respubliką. – A. A.)“³¹.

KGB stengėsi diskredituoti Laisvės lygą VLIK'o akyse ir siekė, kad VLIK'o pinigai nebūtų panaudojami politinei veiklai finansuoti. Pavyzdžiu galėtų būti KGB 5-osios tarnybos archyvinio agento Lyro veikla. 1989 m. šis agentas Čikagoje atsitiktinai susitiko ir kalbėjosi su VLIK'o pirmininku K. Bobeliu. Tame pokalbyje agentas ypač neigiamai vertino Antano Terlecko veiklą, kuri, anot jo, „kenkia pertvarkai ir Lietuvos nepriklausomybės siekiui“. Tai buvo viena iš priemonių siekiant politiškai izoliuoti radikaliausiai nusiteikusius politinių procesų Lietuvoje dalyvius. Norėta pabrėžti ne pažiūrų skirtingumą siekiant bendro tikslo, bet būtent vadinamąjį „kenkimą“. Agentas pasiūlė 50 tūkst. dolerių skirti vieno instituto kompiuterinei technikai tobulinti³². Kai 1989 m. rugsėjo mėn. po agento ir KGB mjr. J. Jankūno susitikimo tai sužinojo KGB vadovybė, imta planuoti, kaip dalį VLIK'o lėšų atitraukti nuo politinės veiklos rėmimo. Bet jau buvo vėlu. Po 1990 m. kovo 11-osios situacija Lietuvoje vėl pasikeitė KGB nenaudai.

Radikalių metodų paieška. Ieškoti radikalių metodų paskatino M. Gorbačiovo paskelbta „perestrojka“ ir „viešumo“ politika, tarptautinės padėties švelnėjimas. Tam kruopščiai rengėsi ir vykstančius procesus analizavo tik KGB. Iki tol KGB ne tik skatino, bet dažnai ir planavo okupuotos Lietuvos inteligentų keliones į JAV ir kitas šalis, kuriose buvo gausesnės lietuvių bendruomenės. Taip tikėtasi sudaryti teigiamą sovietinės Lietuvos įvaizdį, palenkti į savo pusę kitų šalių visuomenę ir nuo jos izoliuoti kovotojus dėl Lietuvos nepriklausomybės. Bet

jau 1988 m. sausio pradžioje buvo konstatuota, kad atsirado naujos tendencijos toje lietuvių išeivijos dalyje, kuri neatsisakė bendravimo su okupuota Lietuva. KGB nuomone, „viešumo“ politika gali paskatinti su minėta išeivijos dalimi bendraujančius „negatyviai ir ambicingai nusiteikusius“ inteligentus pradėti reviduoti „Lietuvos istorinę praeitį ir valstybės politiką įvairiais socialistinės statybos metais“. Tai reiškė, jog bus prisiminta ir trėmimai, ir didelės tautos dalies sunaikinimas, ir budelių aukštinimas. Baimė būti demaskuotiems kaip žudikų ir budelių palaikymo saugotojams, tautų naikino organizatoriams visą laiką buvo labai reali grėsmė kagėbistams.

Dar iki susikuriant Lietuvos persitvarkymo sąjūdžiui KGB numatė tokios legalios opozicijos atsiradimo galimybę. Pastebėta, jog tai skatina „Santaros–Šviesos“ federacija (ypač V. Kelertas, V. Kavolis, V. Vepštas, M. Drunga, V. Zalatorius ir R. Misiūnas), kurią anksčiau KGB vertino kaip tam tikrą atsvarą VLIK'ui ir jo politikos (nabendradarbiauti su sovietine Lietuva) oponentę. 1988 m. sausio mėn. KGB analitikai legalios ir „konstruktyvios opozicijos“ idėjos skelbėjais Lietuvoje matė menininkus, rašytojus, mokslininkus. Saugumas pirmiausia išskyrė rašytojus J. Aputį, R. Gavelį, J. Avyžių, V. Jasiukaitytę, J. Ivanauskaitę, R. Lankauską, R. Granauską, M. Martinaitį, K. Jonušą, J. Vaičiūnaite, S. Gedą, J. Marcinkevičių, J. Juškaitį, V. Bložę, J. Strielkūną ir kt.; literatūros kritikus A. Zalatorių, V. Kubilių ir A. Bučį; kompozitorius B. Kutavičių, O. Balakauską, M. Urbaitį, A. Rekašių, J. Juzeliūną, F. Bajorą, F. Latėną, Z. Virkšą ir kt.; autorinių dainų atlikėją V. Kernagį ir Kauno architektų sąjungos atsakingąjį sekretorių bei roko grupės „Antis“ lyderį

A. Kaušpėdą; mokslininkus N. Vėlių, R. Rimantienę ir D. Sauką³³. Dalis minėtų rašytojų, kompozitorių ir mokslininkų vėliau aktyviai įsitraukė į Sąjūdžio organizatorių gretas arba juos aktyviai rėmė (S. Geda, J. Marcinkevičius, J. Juzeliūnas ir A. Kaušpėdas tapo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariais, o M. Martinaitis ir O. Balakauskas 1988 m. spalio 23 d. buvo išrinkti Sąjūdžio Seimo Tarybos nariais³⁴). Taigi „legalios opozicijos“ kūrimosi tendencijas KGB nuspėjo beveik teisingai, bet nepajėgė jų suvaldyti.

Protų „užkariavimo“ planai. 1988 m. vasario mėn. pasibaigus Nepriklausomybės švenčių Lietuvoje ir Estijoje persekiojimo vajui, KGB skyriaus Estijoje užsienio žvalgybos kuratorius plk. P. Toomas mėgino suformuoti naują požiūrį į bręstančias problemas. KGB pulkininkas manė rasiąs „nestandartinius sprendimus“, kadangi „esamos darbo formos <...>, kurios susiformavo sąstingio laikais <...>, patenkinamų rezultatų neduoda ir dabartinių problemų neišsprendžia“. Jo nuomone, KGB su savo senu priemonių ir tikslų arsenalu nepadėjo išspręsti sovietinės užsienio politikos problemų. Baltijos tautų emigracija pradėjo vaidinti žymų vaidmenį Europos politikoje ir „Pabaltijo klausimas“ vis dažniau iškyla JAV ir jų sąjungininkų užsienio politikoje. Plk. P. Toomas pripažino, kad emigrantų veikla „tapo išimtinai politinė kova <...> su sovietų valdžia. Ši veikla visiškai vieša <...>. Vykdamt sovietinę užsienio politiką didžiausia kliūtimi tapo pabaltijiečių propagandinė veikla tarptautiniuose forumuose, kreipimaisi į įvairių šalių parlamentus, vyriausybes ir visuomenę, „tribunolų“, „svarstymų“ ir „laisvės kruizų“ organizavimas <...>. „Pabaltijo problema“ skamba iš prezidentų ir premjerų lūpų, emigrantams suteikiamos parlamentų ir tarptau-

tinių forumų tribūnos, jiems dirba tyrimo centrai, leidyklos, radijas, televizija ir spauda“. KGB pulkininkas siūlo iškelti priešais tokią politinės kovos sistemą, kurios veikla būtų nukreipta į žmonių sąmonę. Ne agentūrinis skverbimasis į atskiras organizacijas ir informacijos apie jas rinkimas, o kova dėl visuomenės nuomonės, Vakarų politinių ir visuomenės veikėjų protų užkariavimas – tai užduotis sovietiniam saugumui. Tarpinis tikslas – eilinių emigrantų (t.y. nedalyvaujančių išeivijos organizacijų veikloje) protų užkariavimas remiantis „perestrojkos“ ir „viešumo“ šūkiais. Šitaip tikėtasi apriboti antisovietiškai nusiteikusių lyderių įtaką. Vienas svarbiausių metodų – plėsti kultūrinį bendradarbiavimą ir jį visiškai depolitizuoti. Bendros estų dainų šventės (savo vizijose KGB pulkininkas sovietinių kolektyvų dalyvavimą suplanavo iki 2000 m.), kraštiečių, kūrybinių ir profesionalių sąjungų bei susivienijimų bendradarbiavimas, lėšų rinkimas „estų kultūros reikmėms“ (per Kultūros fondą), studentų ir dėstytojų kvietimas į Estiją ir panašios akcijos turėjo politiškai veikti tautinę emigraciją ir padėti ją „suvaldyti“. Tokiomis KGB veiklos reformomis taip pat tikėtasi išeivių šnipinėjimą prilyginti politiniais, moksliniais, techniniais, prekybiniais ir kitais besiplečiančiais ryšiais besinaudojančios mokslinės-techninės bei politinės žvalgybos lygiui³⁵.

„Smegenų plovimo“ planą Lietuvoje pradėta realizuoti 1988 m. pavasarį. Pirmiausia pasirašius po KGB agentų kartotekas atrinkti tie agentai, kurie pažįstami ar bendrauja su JAV, Vokietijos, Anglijos, Prancūzijos ir Italijos politiniais veikėjais, mokslininkais, valstybinių įstaigų tarnautojais, žurnalistais bei žymesniais verslininkais. 1988 m. gegužės mėn. surasta tik 17 tokių reikalingų žmo-

nių ir 17 agentų. Kagėbisto A. Kazlausko agentas K. Gaigalas (archyvinis Nr. 33545) pažinojo Vašingtono medicinos centro sekretorių Tonį Demikį, A. Galkino agentas Vytautas (Nr. 34916) bendravo su JAV lietuvių gydytojų asociacijos viceprezidentu Jonu Tomu Daugirdu, V. Kirejevo agentas Masteris (Nr. 35070) pažinojo stomatologinės poliklinikos Oldenburge (Vokietija) savininką Borisą Stambolskį, V. Petniūno agentas Riva (Nr. 26189) – radijo stoties BBC darbuotoją Samuelį Josmaną ir t.t. Tarp agentams pažįstamų ir KGB sekamų žmonių dar buvo radijo stočių, bibliotekų, JAV ir Vokietijos firmų ir bankų darbuotojai, dvasininkai³⁶. Juos ypač aktyviai ėmė tyrinėti KGB darbuotojas R. K. Čiapas, daugiausia dėmesio skyręs verslininkams ir žurnalistams.

Seni metodai naujomis aplinkybėmis. Dinamiškai besiklostanti situacija pranoko visus KGB planus ir privertė grįžti prie seniai išbandytų metodų. Po pirmųjų masinių Sąjūdžio ir Laisvės lygos mitingų, prieš eilinių „Juodojo kaspino“ dienos minėjimą (rugpjūčio 23 d.), 1988 m. rugpjūčio 16 d. KGB skyriaus Lietuvoje viršininkas E. Eismuntas, garsėjęs aršiomis antilietuviškomis pažiūromis, iš esmės pripažino, kad KGB prarado galimybes sau naudinga linkme pakreipti vykstančius procesus: „Emigrantų organizacijos daugiau bendrauja su kūrybinėmis sąjungomis, kolektyvais, mokslo įstaigomis, t.y. sau naudinga linkme įtakoja ir atskirus asmenis, ir kūrybinę bei mokslinę respublikos visuomenę, įtakoja „legalios opozicijos“ atsiradimą pagal lenkišką ir čekoslovakiską modelį“³⁷. Minėtame plk. P. Toomo plane buvo numatyta tokį bendravimą nukreipti kaip tik į priešingą pusę ir padėti izoliuoti išeivijos organizacijas. Tuo tarpu to nepavyko įgyvendinti „naujais metodais“ (nepavy-

ko Lietuvoje, bet Estijoje dalis plk. P. Toom propagotų metodų buvo įdiegta). Vilniaus KGB kartu su Maskvos K valdybos A tarnyba ir 1-osios vyriausiosios valdybos 19-uoju skyriumi (virš. R. Marcinkus) pradėjo aktyvias kontrpropagandos ir kompromitavimo akcijas. Prie jų priskirtinas ir knygos „Išdavystės keliu“ naujas leidimas anglų ir lietuvių kalbomis, tendencingų, melagingų ir šmeižikiškų straipsnių publikavimas oficialiuose laikraščiuose ir žurnaluose³⁸. Tie straipsniai buvo nukreipti ne tik prieš Laisvės lygą, bet ir prieš Sąjūdžio veikėjus.

Naujo propagandinio puolimo planus pradėta brandinti Maskvoje dar 1988 m. vasarą. Tada buvo prisiminti tikinčiųjų reikalai ir Vatikanas. Maskvos funkcionieriai sugebėjo išvelgti galimybę panaikinti Lietuvos diplomatinę tarnybą prie Šv. Sosto ir pripažinti Lietuvą Sovietų Sąjungai. Tai turėjo būti lyg ir kompromisas, jei Lietuvoje būtų palengvinta tikinčiųjų padėtis ir bažnyčiai grąžintas konfiskuotas turtas³⁹. Nors Vilniaus KGB neturėjo žinių, ar Šv. Sostas yra pasirengęs ieškoti kompromisų su M. Gorbačiovu (tai iš tikrųjų buvo nerealų), bet pati Maskvos idėja pradėta brandinti. 1988 m. spalio mėn. Vilniaus katedrą grąžinus tikintiesiems (ir legalizavus tautinę simboliką) laukto efekto nepasiekta. Priešingai. Vilniaus KGB pirmininkas E. Eismuntas pripažino, kad „Sąjūdžio autoritetas išeivijos akyse dar labiau sustiprėjo priėmus įsaką dėl lietuvių kalbos, grąžinus nacionalinę atributiką, perdavus tikinčiųjų žinion kai kuriuos maldos namus“⁴⁰. Remiamas daugelio Lietuvos gyventojų Sąjūdis tapo realia politine jėga, su kuria reikėjo skaitytis. Išvaikius Laisvės lygos 1988 m. rugsėjo 28 d. mitingą, Sąjūdis vis mažiau dangstė judėjimą dėl nepriklausomybės „suverenumo“ idėją. Nenumaldomai ar-

tėjo laikas, kai visiškos nepriklausomybės siekis bus deklaruotas ir įrašytas į Sąjūdžio programinius dokumentus. Tai suprato ir KGB. Sovietinio saugumo nelaimei, pakito ir santykiai tarp išeivijos organizacijų. Anksčiau KGB efektyviai naudotas metodas – didinti tarpusavio nesusipratimus ir kompromituoti aktyvius Lietuvos išlaisvinimo šalininkus – akivaizdžiai neteko galios. VLIK'as, Pasaulio lietuvių bendruomenė ir Amerikos lietuvių bendruomenė 1989 m. pradėjo labiau koordinuoti savo pastangas siekiant Lietuvos išsivadavimo.

Nuo 1988 m. rudens sovietinės saugumo tarnybos stengėsi sulaikyti Sąjūdžio radikalėjimą, kad jis neperžengtų gorbačiovinės „perestrojkos“ ribų. Bet nuolaidų arsenalas buvo beveik išsemtas. Bene pirmą kartą KGB vadovybė pradeda aktyviai svarstyti Sąjūdžio bauginimo ir uždraudimo galimybę. „<...> JAV administracija, siekdama išlaikyti gerus santykius su SSRS ir palaikydamą M. S. Gorbačiovo persitvarkymo politiką, nesiimtų jokių veiksmų, uždraudus Sąjūdžio ar neformalių grupių veiklą <...>“⁴¹, teigė E. Eismuntas slaptoje ataskaitoje LKP centro komitetui. Stengtasi sudaryti sąlygas, kad šios mintys pasiektų kuo platesnius gyventojų sluoksnius ir paveiktų visuomenės nuomonę. Tuo pat metu KGB jau žinojo JAV valstybės departamento 1988 m. gruodžio mėn. prognozes: „<...> nepaisant krizinės padėties Estijoje, Lietuvoje ir Latvijoje tam tikro sureguliuavimo regimybės, JAV administracijai numatant savo santykių su SSRS gaires, artimiausiu laiku reikėtų atsižvelgti į didelę tikimybę, kad situacija vėl paaštrės. Tuomet atvirai gali būti iškeltas klausimas dėl respublikų išėjimo iš Sovietų Sąjungos sudėties“. Vertindamas pirmą kartą Lietuvoje įvykusį legalų Vasario 16-osios minėji-

mą (tuomet į Sąjūdžio Seimo deklaraciją buvo įrašytas ir politinės nepriklausomybės siekis), JAV valstybės sekretoriaus specialusis padėjėjas P. Goble pabrėžė, jog „įvykių Lietuvoje įtampa ir mastas pasiekė tokią stadiją, kai Gorbačioviui ir jo komandai tiesiai keliama nedviprasmiški reikalavimai suteikti Lietuvai visišką suverenumą <...>“⁴². Jo nuomone, neatmestina ir tokia galimybė, jog „Gorbačiovas įves kariuomenę į Estiją ir Lietuvą, kad nuslopintų nepageidautinus procesus“, ir jei to bus griebtasi, JAV administracija bus priversta „pagalvoti apie Gorbačiovo nuoširdumą, jo atsidavimą viešumui ir žmogaus teisių sergėjimui“⁴³.

KGB ieškojo efektyvių ir radikalių metodų, galinčių sumažinti ar sulėtinti Sąjūdžio radikalėjimą. 1988 m. pabaigoje Maskva ir Vilniaus KGB skyrius randa naują atsvarą sparčiai radikalėjančiam Sąjūdžiui. Tai – tautinių santykių paaštrėjimas. Atsiranda radikalios komunistinės ar tiesiog antilietuviškos grupuotės („Jedinstvo“ ir kt.). Joms palaikyti nereikėjo itin didelių darbo ar kitokių

sąnaudų, ir šiomis organizacijomis KGB pasinaudojo kaip viena iš galimybių kovoti su Sąjūdžiu bei formuoti visuomenės nuomonę (daugiau už Lietuvos ribų). KGB daugiausia rūpėjo slaptas darbas prieš lietuviškas organizacijas – jas skaldyti, didinti vidinę įtampą, skatinti prieštaravimus. Bet tautinis lietuvių judėjimas buvo toks stiprus, o sovietinė partinė sistema tokia susiskaldžiusi ir pakrikusi, kad iki 1990 m. KGB šioje srityje nedaug ką pasiekė.

Išvados. KGB analitikai, iš esmės teisingai prognozavę vidaus politinės raidos perspektyvas, susidūrė su sparčiai radikalėjančiais tautiniais sąjūdžiais. Kovai dėl Lietuvos nepriklausomybės persikėlus į Lietuvą, sovietinis saugumas negalėjo remtis vien tik slaptąja veikla. Bet naujų, radikalių metodų paieška užtruko. Sugriuvo ir Sąjūdžio radikalumo tramdymo planai. Vis labiau aiškėjo, kad kovoje su nepriklausomybės siekiančiomis tautomis ir dėl Sovietų Sąjungos vientisumo daugiau ar mažiau gali būti panaudota ir „jėgos“ politika.

Nuorodos

¹ Problema Nr. 202, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 49, b. 415, l. 8–9.

² 1988 m. vasario 26 d. orientacinis raštas „Apie JAV administracijos pastangas griežtinant technologijos eksporto kontrolę“, *ibid.*, l. 50.

³ 1987 m. kovo 12 d. raštas dėl prioritetinės problemos Nr. 221 papildymo, *ibid.*, l. 13.

⁴ KGB T valdybos 7-ojo skyriaus viršininko plk. J. Zevakino 1987 m. liepos 30 d. raštas „Apie neorganinių medžiagų biotechnologiją“, *ibid.*, l. 14.

⁵ Lietuvos SSR KGB 1-ojo skyriaus mjr. V. Diomino 1989 m. vasario 28 d. sudarytas užsienio mokslinių centrų sąrašas pagal planą „Nauka-2“, *ibid.*, l. 314–315.

⁶ Agentūros žvalgybinio potencialo įvertinimo kriterijai (1987 m. rugsėjo 2 d.), *ibid.*, l. 31–33.

⁷ KGB 1-osios vyriausiosios valdybos (*pervoe glavnoe upravlenie, PGU*) 1987 m. liepos 17 d. raštas „Dėl kai kurių mokslinės-techninės žvalgybos ypatybių KLR šiuolaikinėmis aplinkybėmis“, *ibid.*, l. 25.

⁸ *Ibid.*, l. 26.

⁹ *Ibid.*, l. 27–28.

¹⁰ Plk. J. Zevakino 1988 m. balandžio 1 d. raštas plk. V. Karinauskui.

¹¹ Gen. lttn. V. Kirpičenkos 1988 m. balandžio 13 d. raštas „Dėl bendrų įmonių panaudojimo žvalgybos tikslams“, *ibid.*, l. 64–65.

¹² *Ibid.*, l. 111.

¹³ Plk. J. Zevakino 1988 m. gruodžio 14 d. raštas „Apie mokslinės-techninės žvalgybos finansinę atsiskaitomybę“, *ibid.*, l. 239.

¹⁴ KGB PGU viršininko pavaduotojo gen. mjr. L. Zaicevo 1988 m. gruodžio 16 d. raštas gen. mjr.

E. Eismuntui, *ibid.*, l. 243–246.

¹⁵ KGB PGU T valdybos 7-ojo skyriaus viršininko plk. G. Baranovo 1989 m. vasario 1 d. raštas plk. V. Karinauskui, *ibid.*, l. 305, 307, 310.

¹⁶ 1988 m. rugsėjo 20 d. rašto priedai, *ibid.*, l. 197.

¹⁷ 1989 m. vasario 7 d. orientacinis uždavinys prioritetinei problemai Nr. 104 spręsti, *ibid.*, l. 293.

¹⁸ KGB 1-ojo skyriaus viršininko plk. V. Karinausko 1983 m. birželio 28 d. pažyma apie VLIK'ą, *ibid.*, b. 324 („Džiazas“, t. 20), l. 112–116.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ KGB 1-ojo skyriaus 1-ojo poskyrio vyr. ltū. A. Grebliausko 1980 m. gegužės 21 d. sudarytas agentūrinių-operatyvinių priemonių pagal bylą „Džiazas“ planas, *ibid.*, l. 11–17.

²¹ *Ibid.*, l. 116.

²² *Ibid.*, l. 13.

²³ *Ibid.*, l. 116.

²⁴ Kpt. A. Židko ir vyr. ltū. F. Bajorino 1984 m. lapkričio 2 d. užduotis agentui Žvejui, *ibid.*, l. 125.

²⁵ Mjr. A. Židko 1986 m. balandžio 11 d. išrašas iš KGB 1-ojo skyriaus 1986 m. plano, *ibid.*, l. 149.

²⁶ 1-ojo skyriaus viršininko plk. V. Karinausko, 5-osios tarnybos viršininko plk. E. Baltino ir 2-osios valdybos viršininko plk. A. Rupšio 1986 m. kovo 13 d. sudarytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, *ibid.*, l. 157–161.

²⁷ Mjr. A. Židko 1987 m. spalio 31 d. pranešimas „Apie VLIK'o veiklos naujus momentus“, *ibid.*, l. 178.

²⁸ Plk. R. Marcinkaus 1987 m. lapkričio 25 d. pranešimas plk. V. Karinauskui, *ibid.*, l. 185.

²⁹ L. Grinius, „VLIK'o seimas“, *Lietuvių balsas*, 1988, birželio 17.

³⁰ 1989 m. kovo mėn. išvada „Dėl uždraudimo K. Bobeliui atvykti į SSRS“, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 415, l. 219.

³¹ Karinio dalinio Nr. 54939-S vado plk. A. Smirnov 1989 m. birželio 30 d. pranešimas Lietuvos SSR 1-ojo skyriaus viršininkui, *ibid.*, l. 233.

³² KGB 5-osios tarnybos 4-ojo skyriaus mjr. J. Jankūno pažyma (be datos), *ibid.*, l. 243–244.

³³ Plk. V. Karinausko 1988 m. sausio 2 d. pranešimas 5-osios tarnybos viršininkui E. Baltinui „Apie reakcinės emigracijos siekius įtakoti respublikos kūrybinę inteligentiją“, *ibid.*, b. 237, l. 13–14.

³⁴ G. Efremov, *My liudi drug drugu. Litva: budni svobody 1988–1989*, Moskva, 1990, s. 54–56, 181–182.

³⁵ Estijos SSR KGB 1-ojo skyriaus viršininko plk. P. Toomo 1988 m. vasario 19 d. pažyma „Apie darbo estų emigracijoje pertvarkymą“, *ibid.*, l. 27–31, 33–39.

³⁶ 1988 m. birželio 28 d. sąrašas, *ibid.*, l. 73–74.

³⁷ E. Eismunto 1988 m. rugpjūčio 16 d. raštas LKP centro komitetui apie emigracijos požiūrį į SSRS vykstančius procesus, *ibid.*, l. 54–55.

³⁸ E. Eismunto 1989 m. kovo 22 d. raštas KGB PGU viršininkui gen. mjr. L. Šebaršinui „Apie lietuvių emigracijos priešiškus siekius“, *ibid.*, l. 134.

³⁹ KGB 1-osios vyriausiosios valdybos raštas plk. V. Karinauskui, *ibid.*, l. 64.

⁴⁰ E. Eismunto 1989 m. gegužės 30 d. pranešimas LKP CK, *ibid.*, l. 149.

⁴¹ *Ibid.*, l. 150.

⁴² KGB PGU 19-ojo skyriaus viršininko plk. R. Marcinkaus 1989 m. vasario 21 d. šifrotelegrama plk. V. Karinauskui „Apie Vašingtono reakciją į vasario 16-osios įvykius Lietuvoje“, *ibid.*, l. 97–98.

⁴³ *Ibid.*, l. 99.

Arvydas Anušauskas

TWO OBJECTS OF THE KGB SECRET ACTIVITIES

Summary

The article deals with the KGB technological espionage and the activities against the supporters of independent Lithuania. Although these two KGB activities are very little related historically, they have both been organised

and executed by the KGB Secret Service. The KGB applied diverse methods and various combinations of the methods in its Secret Service activities. The diversity on the one hand and the similarity on the other hand of

the methods used by Secret service in handling different problems is worth studying as it helps to get a better idea about the KGB activities.

Technological espionage. The search of information about new technologies was a very important issue for the KGB. The KGB division in Lithuania has also been engaged in technological espionage. The KGB of the Lithuanian SSR as well as other KGB regional divisions got the directions from Moscow. Meanwhile, Moscow formed the principal problem, which was split into minor tasks. The KGB agents realised those minor tasks by obtaining necessary technical documentation and reports. For instance, tasks No104,108,115,132,134,145 and No149 have been related to space-spying satellites. These tasks were also related to laser weapons. The Chernobyl catastrophe stimulated the espionage in nuclear reactor's security, and the design and control methods of accidents. The agents of task No 202 were engaged in espionage of high temperature gas-cooled reactors. The KGB was also interested in the possibility of using gas-cooled reactors in submarines and space-spying satellites. The KGB agents had to penetrate into certain companies and organisation of the USA, France, Italy, England, Japan and Germany. The following companies were of major interest to the KGB Secret Service: Argonne National Lab., Hanford Engineering Development Lab., Idaho National Engineering Lab., Westinghouse Electric Co., General Electric Co., General Atomic Co., Gas-cooled Reactor Associates, Department of Energy, (the USA); Framatome, Centre d'Etudes Nucleaires de Cadarache, Centre d'Etudes Nucleaires de Saclay, Creso-duar Electricite de France, Novatome, Commissariat a l'Energy Atomique, (France); Kernforschungszentrum Karlsruhe, Kernforschungsanlage Julich GmbH, Hochtemperaturreactorbau GmbH, (West Germany); Nucleare Italiana Reaktor

Avansati (Italy); Yorkshire Imperial Metals Ltd. (England); Mitsubishi Metals Research Institute (Japan). The so called "key" words such as fast breeder reactor, high temperature gas-cooled reactor, core, reactor vessel, radioactive waste, design accident, etc. have been searched in the documents obtained by Secret Service agents.

To make things work smoothly, the KGB had to have an exhaustive knowledge about its agents. So since 1987 a new test in choosing the KGB agents has been introduced. The highest evaluation point was 8750. The data of the test was computed by a special formula. The highest point could have been given only to the USA citizen, the head of a research centre, who collaborated with the KGB out of "ideological" convictions. Such agents communicated and provided secret information for the KGB only through mediators.

The search for radical methods in handling ideological opponents. M.Gorbachiov's "perestroika" and "open" policy, and favourable international situation, induced the KGB to search for new working methods. The KGB very scrupulously analysed new political situations, developing both abroad and at home, and immediately created new strategies. In January 1988, the KGB analysts were right in foreseeing that the leaders of legal opposition in Lithuania will be the representatives of intelligentsia. The KGB analysts made virtually right guess concerning the development of political events at home. But the analysts failed to guess the scale of movements for independence. The failure delayed the search for radical methods in handling ideological opponents, and the idea that "power" methods might be applied for the preservation of the USSR integrity became more and more acceptable by the KGB.